

Miha Humar in Matej Jošt

VZPON IN PADEC LESNE INDUSTRIJE

UVOD

Raba lesa na današnjem ozemlju Slovenije ima že dolgo tradicijo.* Na začetku so les uporabljali predvsem kot energent, za ogrevanje in pripravo hrane, že kmalu pa so se razvile tudi naprednejše rabe lesa. Les je bil že od zgodnjega paleolitika ena najpomembnejših surovin za gradnjo in izdelavo prevoznih sredstev, orodja, orožja, pohištva in drugih izdelkov za vsakdanje življenje. Les so obdelovali že na začetku človeškega razvoja, saj za to niso potrebovali zapletenih orodij.¹²¹⁰ Eden najstarejših lesenih izdelkov v slovenskem prostoru je konica, izdelana iz lesa tise, ki so jo našli v Ljubljani.¹²¹¹ Dolgo tradicijo rabe lesa za gradnjo bivališč in transportnih sredstev nakazujejo tudi ostanki kolišč in najstarejše leseno kolo z osjo, najdeno na Ljubljanskem barju.¹²¹² Za prva obdobja obdelave lesa je značilno, da je kakovost lesenih izdelkov bolj odvisna od lastnosti lesa kot od orodij, ki so bila na voljo.¹²¹³ Tradicija rabe lesa se je nadaljevala tudi v predindustrijski dobi. Proizvodnja pohištva, orodij in orožij je potekala na obrtniški način. Pred razvojem vodno gnanih žag so debela žagali ročno – z jarmovko. Medtem ko je pri ročnem orodju prevladovala omejena energija

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P4-0015 *Les in lignocelulozni kompoziti*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

1210 Condit, A History of Building Materials, 323–25.

1211 Gaspari, Erič in Odar, A Palaeolithic Wooden Point, 186–92.

1212 Velušček, The Remains of an Eneolithic Cart, 51–57. Čufar, Kromer, Tolar in Velušček, Dating of 4th Millennium BC Pile-Dwellings, 2031–39. Lazarevič, Energetske tranzicije, 9–11.

1213 Youngs in Hamza, Wood: History of Use, 9641–46.

človeških mišic, je vodne žage poganjala veliko večja in učinkovitejša energija vode.¹²¹⁴ V bolj vetrovnih predelih so razvili tudi žage, ki jih je gnal veter. Prve vodne žage so poznali že v antiki. Zaradi obilice poceni delovne sile se niso razširile. V zgodnjem srednjem veku tehnološki razvoj na področju žagarstva ni napredoval. V 11. stoletju so Arabci ponovno prinesli tehnologijo razžagovanja lesa v Evropo. Iz Španije so se na vodo gnane žage razširile najprej v Francijo, od tam čez Italijo tudi na ozemlje današnje Slovenije.¹²¹⁵ V Beneškem Arzenalu je predelava lesa prvič potekala na industrijski način. Glede na italijanski izvor smo prve žage imenovali venecijanke ali beneški jarmeniki. Vse do 19. stoletja so bile vodne moči najpomembnejši energetski vir človeštva. V tem obdobju je bila primarna predelava lesa (razžagovanje) vezana predvsem na žagarske obrate na vodni pogon, ki so se nahajali v bližini gozdov. Na Pokljuki in kraških planotah, kjer ni bilo stalnih vodotokov, so za pogon žag ustvarili jezove, kamor so pozimi navozili sneg, ki je spomladi poganjal naprave. Za njihovo uporabo ter tudi za rabo vodotokov so žagarji morali gosposki plačevati dajatve, navadno v obliki izdelkov, najpogosteje desk ali letev.¹²¹⁶

ZAČETKI LESNOPREDELOVALNIH OBRATOV NA SLOVENSKEM

Domnevno so prvo žago na našem ozemlju zgradili Benečani med letoma 1322 in 1358 v samostanu Bistra pri Vrhniki¹²¹⁷ oziroma v Selški dolini (1358).¹²¹⁸ V 14. stoletju je na slovenskem ozemlju delovalo več žagarskih obratov, do leta 1500 je znanih vsaj šestdeset obratov. Ko je bila leta 1873 ukinjena rezervatna pravica gozdov za železarstvo, se je število žagarskih obratov hitro povečevalo, leta 1850 jih je bilo najmanj 1500, leta 1900 pa že več kot 2000, največ na območjih, kjer so žagarstvo povezali s trgovino z lesom in splavarstvom v porečju Savinje in Drave. Ob koncu 19. stoletja je bil največji žagarski obrat v Jelendolu pri Ribnici (žaga, ustanovljena leta 1883) z letno proizvodnjo 1200 vagonov lesa in 120 zaposlenimi. Sledile so mu žage z letno proizvodnjo od 500 do 600 vagonov žaganega lesa v Kočevju (1909), 600 vagonov lesa letno v Celju (1882), 500 vagonov tesanega in rezanega lesa v Mislinji (1794), od tega 300 vagonov rezanega lesa in približno 100 do 150 vagonov lesa za sode.¹²¹⁹

1214 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

1215 Gaebeler, *Ein Beitrag Zur Frügeschichte Der Sägemühlen*, 166–82.

1216 Več o tem v Kulišer, *Splošna gospodarska zgodovina*.

1217 F. Hafner, *Steiermarks Wald in Geschichte*, 360–73.

1218 Šter, Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini, 208–18.

1219 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

V obdobju do druge polovice 19. stoletja je bil les tudi glavni vir energije, pogosto v obliki oglja, zaradi česar se je močno razširila njegova proizvodnja, njegovo pridobivanje pa se je razširilo po vsej Sloveniji. Vrhunec proizvodnje je bil dosežen sredi 19. stoletja, nato je sledil postopen prehod na premog. Sredi stoletja je bilo največ oglja proizvedenega na Gorenjskem, saj je bilo leta 1826 samo na Jelovici kar 838 oglarskih enot. Glavna središča oglarstva sta bila sicer Kočevski Rog in območje Trnovskega gozda, od koder so oglje vozili v idrijski rudnik živega srebra. V drugih pokrajinah je bila proizvodnja oglja manj gospodarsko pomembna. Od energetskih virov, ki so izhajali iz gozda, sta bili močno odvisni predvsem proizvodnja železa in stekla, pa tudi opekarstvo, vsi ti pa so predstavljali pomemben steber neagrarne proizvodnje.¹²²⁰ Vse to je vodilo v prekomerno rabo gozda, ki je imelo že v tej dobi vidne posledice, posledično pa tudi v posege v ekosistem, ki so sledili ekonomskim interesom. V 19. stoletju, še zlasti pa po letu 1848, so ljudje na Kranjskem porabili za več kot četrtnino več lesa, kot bi ga priporočali glede na letni prirast gozdov. Poleg tega obnova gozdov ni dohitevala potrošnje, kar je dolgoročno vodilo v izčrpanost, zato so oblasti že po letu 1830 nove koncesije za uporabo lesa v energetske namene v industriji vezale na obveznost postopnega uvajanja premoga.¹²²¹

Gozd in les sta imela pomembno vlogo v kmečkem gospodarstvu, predvsem pa pri razvoju dodatnih podeželskih dejavnosti, ki so dajale dodaten zaslužek. Področje kmetijske obrtne proizvodnje je bilo široko in je prispevalo k stabilizaciji dohodkov in dvigu življenjskega standarda podeželskega prebivalstva, tudi tistih, ki so se že sicer večinoma preživljali z lesom. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo Kranjske je že leta 1875 ugotavljala razširjenost in pomen kmečke obrtne proizvodnje, pri čemer je ugotovila, da je v vsakem okraju na Kranjskem mogoče razviti vsaj eno tovrstno proizvodno dejavnost.¹²²² Podatki so temeljili na ocenah stanja, ki so jih poslale občinske oblasti. Na podlagi teh podatkov je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo Kranjske predstavila sliko pestrosti kmečkih praks in pobud. Navedene so bile naslednje dejavnosti: izdelki iz lesa v osrednjem delu države, košare, pletene iz vrbovih vej, metle iz brezovega ali drugega lesa, izdelane po vsej državi. Pomembno je bilo tudi splavarjenje lesa.¹²²³

1220 Minařik, *Pohorske steklarne*, 186–91. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Prah, *Zgodovina oglarjenja*, 53. Slokar, *Zgodovina steklarske industrije na Goriškem*, 64–66. Šorn, *Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva*, 144–56.

1221 Šorn, *Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva*, 151. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, 176–80.

1222 *Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach*, 241–52.

1223 Vošnjak (ur.), *Poročilo o kmetijski anketi*, 32–34. Bericht der K.K. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich, 317–45.

LESNA OBRT IN LESNOPREDELOVALNA INDUSTRIJA PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Po prvi svetovni vojni se je zaradi obnove, hitre industrializacije in gospodarske rasti pojavilo močno povpraševanje po žaganem lesu. Proizvodnja lesa je v prvi polovici 20. stoletja predstavljala 15 % celotne slovenske blagovne proizvodnje, izvoz lesa pa celo tretjino vrednosti celotnega izvoza.¹²²⁴ Podrobna študija, ki je zajela predvsem občino Velike Lašče in njeno gospodarsko podobo v medvojnem obdobju, lahko pa jo uporabimo kot študijo primera razmer v širšem slovenskem okolju, je zajela številne gospodarske dejavnosti, ki temeljijo na lesu: mizarstvo, proizvodnjo lesenih koles, sodov, veder, zobotrebcev, košar, grabelj, vilic, žlic, oglja, obešalnikov, igrač in punčk, proizvodnjo glasbil, lesene obutve in žage. Glede trgovine je študija omenila trgovino z divjimi pticami, gozdnimi sadeži, zdravilnimi zelišči in izdelki iz lesa za vsakdanjo rabo.¹²²⁵ Kmetje so bili tudi najpomembnejši tržni akterji, ki so mestna središča oskrbovali z lesom. Priprava in prodaja lesa sta bila namreč pomemben del dohodkovne strukture kmetov. Za obdobje pred drugo svetovno vojno je bilo ocenjeno, da je povprečno gospodinjstvo za ogrevanje in kuhanje letno porabilo vsaj 7,3 m³ lesa, kar pomeni, da je bilo približno 60 % povprečnega letnega gozdnega pridelka še vedno porabljenega za ogrevanje in kuhanje. Velika poraba lesa je bila posledica nizkih cen, saj je bil premog za večino prebivalstva predrag. Podeželje in velik del mestnega prebivalstva sta bila vezana izključno na les.¹²²⁶ Proizvodne kapacitete za razrez in obdelavo lesa so se izrazito povečevale – zlasti se je povečevalo število žag, ki je konec dvajsetih let 20. stoletja doseglo že število 2800, povečale so se tudi zmogljivosti, saj je zmogljivost žag kar dvakrat preseгла letni pridelek lesa. Slovenija je postala tudi uvoznica lesa iz drugih jugoslovanskih regij, da bi lahko izkoristila obstoječe zmogljivosti žag. Potekala je konsolidacija dejavnosti tako v proizvodnji lesa kot v njegovi predelavi. Nastajali so veliki obrati, večinoma na nekdanjih fevdalnih posestvih, z velikimi gozdnimi kompleksi. Po drugi strani je prišlo do konsolidacije tudi v lesnopredelovalni dejavnosti, saj so začeli proizvodnjo v več večjih podjetjih za proizvodnjo pohištva, furnirja in parketa.¹²²⁷

Jugoslovanski zakon o gozdovih iz leta 1929 je gozdove delil na državne in nedržavne. Med nedržavne gozdove je štel gozdove samoupravnih teles, gozdove imovinskih občin ter drugih podobnih korporacij in gozdove zasebnikov. Tako razlikovanje je bilo potrebno, ker je zakon za nekatere teh kategorij predpisoval

1224 Valenčič, *Gozdarstvo*, 458.

1225 Mrkun, *Obrti in trgovina velikolaškega okraja*.

1226 Sunčič, *Poraba trdih goriv na Slovenskem*, 107–20.

1227 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 262–86.

različna načela gospodarjenja.¹²²⁸ Agrarna reforma, ki je bila izvedena v tem obdobju, je bila izrazito usmerjana proti gozdnim veleposestnikom, zlasti tistim, ki niso želeli prevzeti jugoslovanskega državljanstva. Proti razlastitvi, ki se jim je obetala, so ukrepali tako, da so iz gozdov poskušali posekati čim več, dokler so bili ti še v njihovi lasti. To je pomenilo opuščanje prej uveljavljenih gozdnih načrtov, zanemarili so večino investicij, ki bi jih bilo sicer treba izvesti v gozdu, k še dodatnemu sekanju pa jih je napeljala gospodarska kriza, ko so les prodajali kljub nizkim cenam in na tak način reševali svoje posesti.¹²²⁹ Posegi v lastniško strukturo so pripeljali do tega, da je 80 % gozdov bilo v lasti 160.000 kmetov, kar je predstavljalo izredno velik delež drobne kmečke posesti. Taka razdrobljenost je onemogočala pravo in načrtno gospodarjenje, predvsem pa je prišlo do zelo počasnega uvajanja tehničnih novosti ter vsakih večjih investicij v gozdno infrastrukturo, opremo in mehanizacijo. V takih razmerah ni moglo prihajati do ustanavljanja večjih industrijskih obratov. Razvoj je slonel na manjših žagah, ki pa so bile večinoma nerentabilne in so jih odpirali, ne da bi prej premislili o realnih potrebah trga.¹²³⁰

Svetovna gospodarska kriza med letoma 1930 in 1933 je zadala hud udarec lesni industriji. Takrat se je število zaposlenih v panogi prepolovilo. Ko je mednarodna skupnost po napadu Italije na Etiopijo uvedla še embargo na gospodarsko sodelovanje z Italijo, so številna podjetja izgubila italijanski trg. To je bilo še toliko bolj pomembno, ker je bila Italija tradicionalno tržišče lesa. Pred gospodarsko krizo je bilo na ozemlju Slovenije okoli 2500 venecijank, leta 1940 se je število zmanjšalo na 1800.¹²³¹ V času pred drugo svetovno vojno je bil izvoz hlodovine celo prepovedan. Izvesti je bilo treba vsaj osnovno predelavo hlodovine v žaganice, te pa je bilo že mogoče prodati na tujih trgih. V tem času so že intenzivno iskali tudi cenejšo surovino iz Slavonije in Bosne ter opuščali uporabo lesa iz slovenskih gozdov vsaj za izdelke z nižjo dodano vrednostjo, kot so bili npr. zaboji in druga lesna embalaža.¹²³²

Simbol nove samozavesti in razvoja je bil Ljubljanski velesejem leta 1936, ki je gostil državno razstavo *Za naš les!*, nad katerim je častno pokroviteljstvo prevzel sam Kralj Peter II. Pozivali so k uvajanju novih tehnoloških postopkov, ki bi zagotavljali večjo odpornost in daljšo obstojnost lesa v najrazličnejših okoliščinah. Predvsem naj bi bilo treba zagotoviti čim večjo avtonomnost lesne industrije, ki naj poskrbi za obdelavo lesa od poseka v gozdu do končnega izdelka, in to z domačimi delavci. Ljudi naj bi bilo treba osvestiti in izobraziti o tem, za kaj vse je

1228 Valenčič, *Gozdarstvo*, 419–20.

1229 Granda, *Kratek prezez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem*, 71.

1230 Funkl, *Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo*, 90–91.

1231 Cimperšek, *Zgodovinski razvoj vodnih žag*, 331–41.

1232 *Lesna industrija na Pivškem*, 37.

les mogoče uporabiti, o vseh prednostih za narodno gospodarstvo in obrambno sposobnost države, saj so razvijali celo razstrelivo iz lesa. Les je sicer predstavljal enega od najbolj pomembnih izvoznih artiklov: ko je celoten izvoz Jugoslavije v letu 1937 znašal 6,27 milijarde dinarjev, je izvoz lesa od tega predstavljal kar 888,77 milijonov, izvoz lesnih izdelkov pa še dodaten 101 milijon dinarjev. Cilj, ki so si ga postavili, je bil, da bi to razmerje spremenili in izvažali le končne izdelke in industrijske proizvode, ne pa več surovega lesa in polizdelkov, vsak uvoz tujega lesa in lesnih izdelkov pa naj bi povsem prepovedali, saj je bilo to za narodno gospodarstvo nepotrebno in škodljivo.¹²³³ Zagovarjali so tezo, da uporaba lesa nima omejitev, da ga je mogoče in nujno uporabljati v gradbeništvu ter celo za tlakovanje cest, kot pogonsko sredstvo, za ogrodja in karoserije za avtomobile, avtobuse in letala, glasbila, za celo vrsto drobnih vsakdanjih predmetov in v primeru izrednih potreb celo v prehranske namene, predvsem pa naj bi bilo treba doseči tudi izkoriščanje in predelavo stranskih gozdnih produktov ter lesnih odpadkov.¹²³⁴

Razmere naj bi se za malega kmečkega posestnika v 30. letih izboljšale z združevanjem v zadruge, s pomočjo katerih naj bi na trgu dosegal višje cene za les ter imel zagotovljen odkup, kar naj bi ga varovalo pred špekulanti. Nastala je mreža zadrug, ki je delovala pod krovno zvezo lesnoproductivnih zadrug v Ljubljani, zelo pomembno vlogo pa je odigralo tudi zadružno podjetje za izvoz lesa Marad iz Nazarij. Ta je uspel uspešno nadomestiti izpad prodaje lesa v Italijo, ki se je po začetku abesinske vojne in mednarodnih sankcij proti Italiji skoraj ustavila, saj so nove trge poiskali celo na Bližnjem vzhodu. Če sta pred prvo svetovno vojno na Slovenskem obstajali dve lesnoproductivni zadrugi, jih je bilo leta 1937 že devet, leta 1940 pa se je skupaj povezalo še 18 drugih zadrug, ki so svoje področje delovanja razširile na področje trženja lesa in gospodarjenja z gozdom, ter kar 20 lesnoindustrijskih obratov, ki so poskušali povezano tržišče svoje produkte, lotili pa so se tudi gojenja rastlin ter večjih skupnih investicij v infrastrukturo, kot so bile gozdne ceste itd. To povezovanje je za male gozdne posestnike pomenilo vstop med dobavitelje velike industrije, ki se sicer ni spuščala v pogajanja z vsakim posameznim gozdnim posestnikom, ki je bil nekonkurenčen in ni mogel redno zagotavljati potrebnih količin surovine, ki jo je industrija potrebovala.¹²³⁵

1233 Kregar, Državna razstava »Za naš les!«, 16–22. Lavrič, Les v mednarodni trgovini, 383.

1234 *Ljubljanski velesejem Ljubljana 1936*, 15–119.

1235 Funkl, Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo, 92.

HITER RAZVOJ LESNOPREDELOVALNE INDUSTRIJE PO 2. SVETOVNI VOJNI IN NJEGOV VPLIV NA GOZDNI EKOSISTEM

Po letu 1945 se je za obnovo porušene domovine uporabljalo velike količine žaganega lesa, povpraševanje po lesu se je drastično povečalo in delo se je začelo takoj – na Pivškem so polni zanosa in evforije stroje zagnali že 3. maja. Razvijala se je lesnopredelovalna industrija, pojavile so se tovarne celuloze in papirja, odprle so se železarne, med prebivalstvom pa je prevladovalo povpraševanje po lesu za ogrevanje. V tistem obdobju je vladalo veliko pomanjkanje premoga, poleg tega pa je bilo treba zagotoviti predpisane količine lesa tudi za ostale dele Jugoslavije. Les je še dodatno pridobil na pomenu po sporu z Informbirojem, ko se je Jugoslavija znašla popolnoma odrezana od surovin, ki so izvirale iz vzhodnega bloka. Povpraševanje po lesu pa je bilo veliko po celotni porušeni Evropi, zato je les postal edini omembe vreden izvozni artikel in edino sredstvo, s katerim je država pridobivala devize. Slovenska podjetja so svoje trge našla v Angliji, na Nizozemskem, Cipru, v Italiji in še kje.¹²³⁶ Posledice takšnih razmer so bile dvojne: izjemno sta se povečali sečnja in izkoriščanje gozdov izven meja, določenih z gozdarskimi načrti. V gozdovih je bila v tem obdobju storjena velika škoda v podrasti, kar je vplivalo na pomlajevanje gozda in zniževanje kakovosti posekanega lesa.¹²³⁷ Žagan les je bil ena od redkih surovin, ki je bila v Jugoslaviji v presežku, kar se odraža v intenzivnem izvozu. Viri poročajo, da so v času prve petletke (1946–1952) »naše žage pele noč in dan«, zato so gozdarji namenoma poročali o nižjih etatih in prirastkih, da bi s tem zaščitili gozdove.¹²³⁸ Doseganje administrativnega petletnega načrta je bilo prioriteta, pogosto pa so posamezna gozdna gospodarstva bodisi iz želje po dokazovanju in splošne evforije bodisi zato, da so si poskušala dvigniti plačni fond, izvajala celo nadplanske sečnje, kar je povzročilo sunkovit padec gozdnih fondov tako glede količine kot tudi glede kvalitete gozdov. Inventarizacija gozdov v letih 1946 in še posebej v letu 1952 je pokazala zaskrbljujoče stanje, saj je bilo očitno, da so bili slovenski gozdovi prekomerno izkoriščani že pred začetkom prve petletke, česar državni proizvodni plani niso upoštevali, saj se je posekalo 250 % naravnega prirastka. Slovenski strokovnjaki so izražali mnenje, da bi nadaljnje izpolnjevanje zahtev, ki jih je postavljaj Svet za predelovalno industrijo FLRJ, dejansko pomenilo likvidacijo gozdarstva kot pridobitne panoge v Sloveniji, dolgoročno pa bi to pokopalo vse načrte za razvoj domače lesnopredelovalne industrije. Od gozda in gozdarskega sektorja se je pričakovalo, da bosta financirala izvajanje petletke z izvozom lesa, kar je hromilo napredek v sektorju. Gozdarski sektor je svoje prihodke v okviru

1236 *Lesna industrija na Pivškem*, 41–42.

1237 Funkl, Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo, 94.

1238 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

gozdne takse odvajal v proračun, od katerega je nato nazaj v odvisnosti od vsakoletnega proračunskega razreza dobival sredstva za plače, investicije, obnovo gozdov itd. Gozdarski strokovnjaki so se zavzemali za doseg avtonomije, ki bi jim v večji meri omogočala razpolaganje z ustvarjenimi prihodki in omogočila gozdarskemu in lesarskemu sektorju prepotrebno modernizacijo. Večina dela je bila še vedno opravljena ročno, mehanizacije ni bilo ali pa je bila izjemno zastarela.¹²³⁹ Prve večje investicije v lesnopredelovalne objekte in proizvodnjo različnih artiklov, kot so bile npr. vezane plošče, so se začele v letu 1947,¹²⁴⁰ razrez lesa pa je še do konca prve petletke večinoma potekal na zastarelih venecijankah. Ko zastarelih žag po prvi petletki niso več potrebovali, je bilo obrtniško žaganje na venecijankah in podobnih žagah v Jugoslaviji prepovedano ali vsaj močno omejeno. Po letu 1954 so se z Uredbo in posebnim navodilom o obratovanju žag venecijank¹²⁴¹ ter Zakonom o registraciji žag iz leta 1954 začela ustavljati vodna kolesa žag.¹²⁴² Namesto njih so številni kmetje in manjši obrtniki zgradili več tisoč žag na električni pogon. Številne žage vsaj za domače potrebe obratujejo še danes.¹²⁴³ Prenovo manjših žag na kmečkih gospodarstvih je spodbudil program Pomoč za razvoj podeželja, ki je spodbujal dopolnilne dejavnosti na kmetijah.¹²⁴⁴ Trenutno v Sloveniji deluje okoli 700 žagarskih obratov, ki dejansko razžagujejo les, manjših nedelujočih obratov pa je veliko več, vendar ti ne predstavljajo konkurence obstoječim obratom.¹²⁴⁵ Pričakovati je, da se bo število žagarskih obratov v Sloveniji v prihodnje še zmanjševalo, saj so večji obrati zaradi ekonomije obsega praviloma konkurenčnejši, dosegajo boljše izkoristke in zahtevajo manj fizičnega dela.

Ob prelomu stoletja so se v Sloveniji razvili kraji z močno razvito lesno obrtjo in zametki industrije. Najpomembnejša središča so bila Šentvid pri Ljubljani, Kočevsko in Solkan pri Gorici. Predvsem Solkan in Šentvid sta nastala blizu regionalnih središč, ki so se v tem obdobju intenzivno razvijala, zato je bila velika potreba po pohištvu. Solkanski mizarji so zaradi bližine Trsta in dobrih železniških povezav pohištvo prodajali v 40 držav, tudi Egipt. Egipt je bil pomemben trg predvsem zaradi aleksandrink. Iz tradicije solkanskih mizarjev se je na Goriškem razvil Meblo.¹²⁴⁶

1239 SI AS 244, t. e. 13, mapa 21.

1240 *Lesna industrija na Pivškem*, 42.

1241 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 11, 16. 4. 1953, 133, Uredba in posebnim navodilom o obratovanju žag venecijank. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 14, 15. 4. 1954, 256. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 18, 18. 6. 1959, Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za izvajanje uredbe o obratovanju žag venecijank, 561.

1242 Cimperšek, *Zgodovinski razvoj vodnih žag*, 331–41.

1243 Prislán in Gornik Bučar, *Shematska analiza*, 10. Pretterhofer in Jurnjak, *Optimizacija gozdno lesne verige*, 11.

1244 *Javni razpisi – Skupna kmetijska politika*.

1245 Ščap, Krajnc in Prislán, *Stanje žagarske panoge v Sloveniji v letu 2019*, 363–75.

1246 Več v: *Živel je tod mizarjev rod*. Kogej, Solkanski mizarji. Kozinc, Solkanski mizarji včeraj, danes, jutri?, 1.

V Mariboru je bilo eno od najpomembnejših podjetij, Marles. Prvi zametki podjetja segajo v leto 1899, ko je z delom pričela Tovarna mizarskih izdelkov Ferdinanda Potočnika. Po drugi svetovni vojni je Marles nastal iz več manjših podjetij. V prvih letih se je osredotočal le na razrez hlodovine, po postavitvi nove žage (1950) pa je pričel izdelovati cel spekter lesarskih izdelkov – od stavbnega pohištva, kuhinj in sedežnega pohištva do montažnih hiš.¹²⁴⁷ Iz tradicije Marlesa se je na območju Štajerske razvila vrsta uglednih podjetij, ki danes izdelujejo lesene hiše: Marles, Lumar, Kager ...

V Ljubljani se je ob koncu 19. stoletja razvilo tudi podjetje Naglas. Na veličino tega podjetja še vedno spominja velika dvonadstropna stavba na Novem trgu z napisom J. J. Naglas. Pohištvo Naglas je bilo sinonim za kakovostno in estetsko opremo meščanskih domov in marsikje ga še vedno s pridom uporabljajo. Izvrstni Naglasovi mojstri so bili sposobni izdelati najzahtevnejše pohištvo domačih in tujih oblikovalcev, pa tudi v tradicionalnih historističnih slogih. Podjetje Naglas z delavnicami v Trnovem je izdelovalo pohištvo za jugoslovanske in tuje vladarske družine, za mogočnike v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Nenazadnje je opremilo tudi poslopje Univerze v Ljubljani ter številne jugoslovanske protokolarne objekte pred in po drugi svetovni vojni. Po nacionalizaciji in ukinitvi zasebne podjetniške iniciative je podjetje Naglas propadlo.¹²⁴⁸

Za Ribniško in Kočevsko sta bili značilni močna žagarska tradicija in roko-delstvo (suha roba). Nekako do konca prejšnjega stoletja je bila domača lesna obrt še zelo živa vse od reke Kolpe in Roga prek Ribnice in njene okolice. Na podlagi starih lesnih obrti se je v Ribnici razvila industrija stavbnega pohištva (Inles), v Kočevju pa proizvodnja stolov (Liko).¹²⁴⁹

V Kamniku se je lesnopredelovalna in pohištvena industrija razvila ob reki Kamniški Bistrici. Za Kamniško Bistrico je značilno, da so mlinščice celo daljše kot sama reka. Najbolj poznano podjetje v okolici Kamnika je bilo podjetje Stol. Začetki tovarne segajo v leto 1907, ko je objekte in zemljišče kupil Ivan Bahovec. Na začetku je izdeloval predvsem parkete, kasneje so postali znani po pohištvu iz krivljenega lesa, kot so Thonetovi stoli, mize, fotelji in gugalniki. Še posebej znamenit je bil kavarniški stol številka 14, ki je bil standardna oprema vseh takratnih kavarn. Bahovec je tovarno prodal in novembra 1918 je postala nov lastnik družina Vladimirja Remca s partnerji. V tem času je prišlo do večje modernizacije proizvodnje. Kasneje je podjetje Stol izdelovalo tudi pisarniško pohištvo in opremo za hotele in dnevne sobe. V drugi polovici 20. let pa je bil njihov najbolj znan izdelek ikoničen stol Rex, ki ga je oblikoval Niko Kralj.¹²⁵⁰

1247 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 273–75.

1248 Frelj, *Mizar za vse čase*. Več o tem Zavratnik, *Pohištvo za vse čase*, 65–81.

1249 Bras, Ribnica, njena suha roba in lončarstvo, 144–51.

1250 Pohištvo se imenuje po Michaelu Thonetu, ki je v petdesetih letih 19. stoletja izpopolnil tehnologijo kuhanja in krivljenja lesa ter ustanovil podjetje na Dunaju. Oblika stolov in drugega pohištva je

Številna manjša ali večja lesnopredelovalna podjetja so bila temelj za razvoj panoge po drugi svetovni vojni. Podjetja so nastala z združevanjem obrtnikov v zadruge ali podržavljenjem večjih ali manjših obrtniških delavnic. Zaradi lažjega načrtovanja so bila podjetja tesno povezana z gozdnimi gospodarstvi. Slovenija je bila zaradi lažjega gospodarjenja z gozdom in zaradi lažjega upravljanja gozdno-lesne verige že leta 1948 razdeljena najprej na 17, kasneje na 14 gozdnogospodarskih območij.¹²⁵¹ Žumer, avtor prvotne razdelitve, je pri svojem predlogu upošteval tako naravne (geomorfologijo oziroma gravitacijo, hidrologijo) kot družbene dejavnike (lesno industrijo, sistem cest, regionalnost).¹²⁵² Ta delitev je nastala iz praktičnih razlogov in se je zato z (utemeljenimi) popravki tudi obdržala. Še danes na tej delitvi temelji regionalna organiziranost Zavoda za gozdove Slovenije.¹²⁵³ Zakon o gozdovih iz leta 1974 je poleg gozdnogospodarskih območij in organizacijske strukture gozdnega gospodarjenja opredelil tudi dela in investicije, ki naj bi jih skupaj izvajala javni in zasebni sektor. Ponovno so potrdili načelo solidarnosti med različnimi gozdnimi revirji in skušali zagotoviti vsaj kontinuirana vlaganja v biološki razvoj gozdov, predvsem pa so uzakonili obvezen prispevek lesnopredelovalne industrije, ki je neposredno prispeval finančna sredstva za pomlajevanje gozdov in njihov nadaljnji razvoj, s čimer so želeli doseči enakomernejši razvoj gozdov v Sloveniji. Ohranjanje in gojenje gozdov je bilo določeno kot področje posebnega družbenega in državnega interesa. Poskušali so uskladiti pogosto nasprotujoče si interese med gozdnogospodarskimi cilji in čisto ekonomskimi. Nedvomno sta ohranjanje in trajnostni dolgoročni razvoj gozdov postavljena kot končna cilja gospodarjenja z gozdovi. Leta 1985 je novi zakon o gozdovih uvedel določbe o virih za obnovo, pomlajevanje in splošni razvoj gozdov.¹²⁵⁴

Tabela 7: Gozdnogospodarska območja in ključna lesnopredelovalna podjetja

Ime območja	Površina območja (ha)	Ključna lesnopredelovalna podjetja
Tolmin	222.940	Lipa; Meblo, Lesimpex
Bled	101.566	LIP Bled, Elan
Kranj	107.641	Jelovica, Alples, Egoles
Ljubljana	250.355	Stol Kamnik, Liko Vrhnika, Hoja, Lip Radomlje, Menina, KLI Logatec, Svea, Tovarna pohištva Trbovlje, Tamiz, Stolarna Dobropolje

odražala takratno secesijsko slogovno naravnost v umetnosti. – Thonetovo Pohištvo – MM:K.

Gl. tudi Murko in Torkar, *Stol: stoletje oblikovanja stolov*.

1251 Žumer, *Delež gozdov v slovenskem prostoru*, 1–14.

1252 Pirnat, Členitev Slovenije na gozdnogospodarska območja, 79–87.

1253 Danev, *Gozdarsko leto 2022*, 17.

1254 Funkl, *Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo*, 106.

Ime območja	Površina območja (ha)	Ključna lesnopredelovalna podjetja
Postojna	107.347	Lesonit, Javor; Brest
Kočevje	117.997	Inles, Snežnik, Liko, Grča
Novo mesto	152.238	Novoles, Podgorje
Brežice	135.986	Tom, Stilles
Celje	154.575	LIP Poljčane, Bohor, Garant Polzela
Nazarje	69.116	Glin
Slovenj Gradec	88.895	Smreka, Lesna TIP Slovenj Gradec
Maribor	232.308	Marles, Impregnacija, Zlatorog
Murska Sobota	133.614	Murales
Sežana	152.486	Krasoprema

Vir: Statistični letopis RS

V času po drugi svetovni vojni je bila gozdno-lesna veriga tesno povezana. Lesnopredelovalna industrija je bila vezana na razpoložljivo surovino v bližnjih gozdovih. Na primer na območju GG Postojna so bili vzpostavljeni trije večji obrati za predelavo lesa. Manjvreden les sta Lesonit Ilirska Bistrica in Brest Cerknica predelovala v vlaknene in iverne plošče, ki jih je potem podjetje Brest uporabilo kot surovino za ploskovno pohištvo. Javor Pivka je izdeloval furnirske plošče iz najkakovostnejše bukovine, manj kakovosten les iglavcev so uporabili za opazne plošče. V določenem obdobju so furnirske plošče izdelovali iz lesa, ki je izviral iz gozdov iz Centralnoafriške republike, ko pa je ta vir presahnil, je proizvodnja temeljila le na vrhunski bukovi hlodovini, ki je izvirala iz okoliških gozdov. V sedemdesetih in osemdesetih letih je v Sloveniji delovalo več proizvajalcev ivernih plošč, in sicer v Novi Gorici, Cerknici, Nazarjah in na Otiškem vrhu. Ta podjetja so iz manjvrednih gozdnih sortimentov in žagarskih ostankov izdelovala polizdelke, kompozitne iverne plošče, ki so temelj za izdelavo ploskovnega pohištva. Do konca stoletja je preživela le Tovarna ivernih plošč TIP Otiški vrh. Preostale niso bile sposobne preskoka na višji kakovostni nivo, zato so propadle. V Sloveniji imamo še danes na voljo veliko surovine, ki bi jo lahko predelali v kompozitne plošče, pa za to nimamo ustreznih kapacitet, zato smo na tem področju povsem odvisni od uvoza. Postavitev novega obrata v Sloveniji bi bila zelo zahtevna zaradi hude konkurence in povezanosti družb v Evropi in Turčiji.¹²⁵⁵

¹²⁵⁵ Lesna industrija na Pivškem, 36–73. European Panel Federation, 'EPF ANNUAL REPORT 2020/2021', 2022, 41–57.

Tabela 8: Razmerje med številom zaposlenih v gozdarski in lesnopredelovalni panogi v primerjavi s preostalim industrijskim sektorjem (1939–1989)

Leto	Število zaposlenih v lesni industriji	Število zaposlenih v gozdarstvu	Število zaposlenih v celotnem industrijskem sektorju
1939	7320	Ni podatka	71 589
1952	10 532	4933	104 621
1963	20 465	9308	170 849
1974	31 542	7354	184 719
1989	23 240	6600	257 037

Vir: Statistični letopis RS

Lesnopredelovalna industrija je v Sloveniji dosegla višek konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja. Lesnopredelovalna panoga je v Sloveniji pred pol stoletja zaposlovala več kot 30.000, skupaj z gozdarskim sektorjem pa kar 40.000 oseb.¹²⁵⁶ Industrija je temeljila na velikih serijah, ki jih je prodajala na veliko, a nezahtevno jugoslovansko in vzhodnoevropsko tržišče. Proizvodnja je bila deloma avtomatizirana, a ni bila prilagodljiva. V tem obdobju je bilo na slovenskem trgu na voljo le nekaj tipov kuhinj, spalnic in otroških sob, vsa stanovanja so si bila zato zelo podobna. Primer opreme iz osemdesetih let je prikazan v Muzeju novejšje zgodovine. Ker je bilo tržišče Jugoslavije bolj ali manj zaprto, uvoza tujega pohištva praktično ni bilo. V tem obdobju so se uspešnejša podjetja obrnila tudi na zahodna tržišča in del proizvodnje tudi izvažala.¹²⁵⁷ Skupaj je bila v povprečju dobra polovica proizvodnje namenjena potrošnikom izven Slovenije.¹²⁵⁸ Struktura lesne industrije se je spremenila, prevladovati so začela velika podjetja, kar je spodbujala tudi gospodarska politika. Druga strukturna sprememba se je zgodila s preходом na izdelke z višjo dodano vrednostjo, potekala pa je pod geslom »Ne samo kubiki, tudi standard!«. Daleč najbolj razvita je bila proizvodnja pohištva, armature (vrat in oken), parketa, furnirja in raznih vezanih plošč. Lesna industrija se je usmerila na jugoslovanski trg, kjer je imela vodilni položaj po kakovosti in dizajnu. V tem obdobju je bila slovenska lesnopredelovalna industrija surovine za svoje izdelke prisiljena iskati v drugih jugoslovanskih republikah, kar je povzročilo prekomerno izkoriščanje gozdov v teh regijah.¹²⁵⁹ Poleg običajnega lesa iz drugih delov Jugoslavije pa so uvažali tudi eksotičen les z drugih celin.

¹²⁵⁶ Statistični letopis RS 2013.¹²⁵⁷ Rendla, Hitro, gospodarno, po meri, 165–85.¹²⁵⁸ Loreničič in Prinčič, Slovenska industrija od nastanka do danes, 262–86.¹²⁵⁹ Winkler, Družbenoekonomski vidiki propadanja gozdov, 49–56.

Mednarodni uspeh je dosegel stol Rex, ki združuje vrhunsko kakovost in dizajn,¹²⁶⁰ najbolj znan izvozni artikel slovenske pohištvene industrije pa je bil sicer kolonialni stol. V ZDA so slovenska podjetja izvozila več milijonov stolov, s katerimi so opremljali domovanja, restavracije in hotele. Leta 1980 je izvoz pohištva iz Jugoslavije znašal 327 mio USD. Jugoslavija je s 3,27-odstotnim deležem zasedala 10. mesto na svetu (za Nizozemsko in Dansko). Slovenija je znotraj jugoslovanskega izvoza predstavljala približno tretjino.¹²⁶¹ Še leta 1988 je Slovenija v ZDA izvozila za 140 milijonov dolarjev stolov. Kmalu je izvoz stolov začel upadati, že pred tem pa je začel upadati tudi izvoz stolov iz Furlanije. Ključni razlog za upad izvoza pohištva v ZDA je bil pojav novega igralca na trgu pohištva, Kitajske. Slovenska industrija (kot tudi druge evropske industrije) ni zmogla konkurirati kitajskim proizvajalcem pohištva. Po drugi strani pa podjetja niso bila sposobna prehoda na individualno proizvodnjo, izdelavo stolov z visoko dodano vrednostjo, ki so oblikovani tako, da so prostoru v okras. To je bil prvi znanilec težav v slovenski lesnopredelovalni industriji.

VZROKI ZA UPAD SLOVENSKE LESNOPREDELOVALNE INDUSTRIJE

S skoraj 40.000 zaposlenih v lesarstvu se je do svetovne gospodarske krize v letu 2008 število zaposlenih v panogi skrčilo na 20.000 zaposlenih, do leta 2010 pa je število zaposlenih padlo že pod 14.000. V zadnjih letih je stanje stabilno. V letu 2020 je bilo v lesnopredelovalni industriji zaposlenih nekaj več kot 11.000 ljudi. Vzrok za padec števila zaposlenih lahko strnemo v naslednje točke:¹²⁶²

1. Z osamosvojitvijo je Slovenija izgubila velik del trga v bivši državi in Vzhodni Evropi, kar je bil nekaj let glavni vzrok za krčenje panoge.
2. Številna podjetja so v času krize najprej zaprla razvojne oddelke. Ker podjetja niso vlagala v razvoj, so še bolj zaostala in niso razvijala novih izdelkov z višjo dodano vrednostjo. Lesnopredelovalna industrija je v tem obdobju prepo-gosto temeljila le na dodelavnih (lon) poslih, ki so omogočali le kratkotrajno preživetje. V določenem obdobju je bilo veliko teh del opravljenih za švedsko multinacionalko Ikee, kar ni prispevalo k dolgoročnemu razvoju podjetij.
3. Petnajst let je panoga plačevala nadpovprečen davek močnemu tolarju, saj je od leta 1992 do leta 2007 le-ta apreciiral za 63 % oziroma za približno 4 % na

1260 *Lesna industrija na Pivškem*, 86. Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 262–86.

1261 Mrak, *50 let slovenskega lesarstva*, 35–37.

1262 Humar, Krajnc, Kropivšek, Kutnar, Likar, Piškur, Milavec in Tavzes, *Izhodišča za prestrukturiranje slovenske lesnopredelovalne industrije*, 5–16.

leto. To je najbolj prizadelo prav lesnopredelovalno panogo, ki je v začetku tega obdobja desetkrat več izvažala kot uvažala.

4. Praktično celotno obdobje po osamosvojitvi je panoga delovala skupaj z drugimi delovno intenzivnimi panogami, v težjih pogojih od večine slovenskega gospodarstva tudi zaradi velike obdavčenosti dela v primerjavi z drugimi kategorijami (kapital, nepremičnine ...). Država s horizontalno politiko, ki je temeljila le na dodani vrednosti, ni upoštevala specifik posameznih panog. Lesnopredelovalna panoga je veliko vplačala v proračun, v zameno pa je dobila manj podpore kot konkurenčne panoge.
5. Eden izmed glavnih vzrokov je tudi prepočasno prilagajanje podjetij na hitro spreminjajoče se razmere v globalnem gospodarstvu. V veliki meri je bilo to pogojeno s prevelikim odlivom razvojno nujne akumulacije (tudi za managerske prevzeme), delno tudi s premajhnim zavedanjem o nujnosti prilagajanja globalnim razmeram ter z odporom zaposlenih do sprememb.
6. Številna podjetja so vstop v EU pogosto pričakala nepripravljena in se v novih razmerah niso znašla. Zaradi zakonodaje EU je bila pomoč podjetjem otežena.
7. Številni lastniki so poceni pridobljena zemljišča prodali in jih pozidali s trgovskimi centri (Stol Kamnik), stanovanjskimi soseskami (Liko Vrhnika) ali drugimi javnimi objekti (Hoja) in na ta način vnovčili rento.
8. Nasilna ločitev gozdno-lesne proizvodne verige. Po letu 1994 so se osnovala regionalna gozdnogospodarska podjetja, ki praviloma niso bila več povezana z regionalnimi podjetji za predelavo lesa. Gozdnogospodarska podjetja so bila usmerjena v iskanje lokalnih optimumov poslovanja in niso bila motivirana za iskanje rešitev, ki bi prispevale k širše dobremu znotraj gozdno-lesne verige. Koncesije za gospodarjenje z državnimi gozdovi so bile v prvem obdobju izrazito nizke, kar pa ni pomenilo nobene dodatne prednosti za lesnopredelovalno industrijo, temveč se je dobiček stekal v zasebne žepe. S svojim delovanjem so celo škodile lesnopredelovalnim podjetjem.
9. Kmalu po osamosvojitvi smo denacionalizirali gozdove. Pri tem so se pogoji na trgu močno spremenili. S procesom denacionalizacije se je povečal delež zasebnih gozdov. Prodaja lesa se je povsem liberalizirala, saj je vsak lastnik svobodno prodajal svoj les. Les se je pogosto prodajal na sivem trgu, kar je izkrivljalo konkurenco. Proces je pripeljal do razdrobitve surovinske baze, kar onemogoča oskrbo večjih obratov.¹²⁶³
10. Razlogi za težje poslovanje lesnopredelovalne industrije so povezani tudi z neučinkovitim upravljanjem dobavne verige, razdrobljenimi gozdnimi površinami, pomanjkljivim trženjskim znanjem 400.000 slovenskih lastnikov zasebnih gozdnih površin in celo njihovo popolno brezbržnostjo za trženje lesa.¹²⁶⁴

¹²⁶³ Merzelj, Stanje slovenske žagarske Industrije, 258–63.

¹²⁶⁴ Mörec, Why Slovenian Wood Products Lost Global Market, 27–39.

NAMESTO ZAKLJUČKA

V prispevku je na kratko opisano ozadje razvoja lesne industrije. Industrijska predelava se je razvila iz obrti, ki se je vzpostavila zaradi lahko dostopne surovine iz slovenskih gozdov in bližine večjih mest, predvsem Ljubljane, Trsta in Gorice. Največji razpon je lesnopredelovalna industrija dosegla v prvi polovici osemdesetih let, ko je panoga zaposlovala skoraj 40.000 oseb. Po propadu Jugoslavije in vzpostavitvi tržnega gospodarstva v Vzhodni Evropi je lesarska panoga pričela propadati. K zatonu so prispevali še neustrezna gospodarska politika, vodenje podjetij, ki ni bilo naravnano v razvoj, in managerski prevzemi.

V zadnjem obdobju je na področju predelave lesa opaziti rast. K temu so prispevali večja okolijska ozaveščenost kupcev, želja po naravnem, domačem idr. Les se uveljavlja kot okolju prijazen material, ki skladišči CO₂. V zadnjem obdobju je opaziti, da se prebujajo manjša podjetja, ki se usmerjajo tudi na najzahtevnejše trge. K preboju je pomembno vplivala še umeščenost panoge v trenutno veljavne strategije. Še posebej velja izpostaviti delovanje Eko sklada in uvedbo Zelenega javnega naročanja. Lesarstvo je prepoznano kot eno od perspektivnih področij v okviru Strategije pametne specializacije. Veliko spodbud panogi je dalo tudi sprejetje akcijskega načrta Les je lep.

Kljub vsemu lesnopredelovalna industrija ne bo nikoli več zaposlovala toliko ljudi kot nekoč. Na to vplivata vedno večja avtomatizacija in robotizacija proizvodnega procesa. Vzporedno s tem raste tudi produktivnost in se izboljšuje organiziranost, zato bo v prihodnje vedno manj zaposlenih predelalo vedno več lesa. Še posebej dobro poslujejo podjetja, ki veliko vlagajo v razvoj in so tesno vpeta v gozdno-lesno verigo, kot na primer M Sora in Melu. Zelo pomembno je, da ima stroka vzpostavljeno celotno vertikalno izobraževanja od poklicnih in srednjih šol do univerzitetnih in doktorskih programov. V mednarodnem okolju je zelo prepoznano tudi raziskovalno delo.

